

Ks. ADAM SZPOTAŃSKI*

MIEJSCA PAMIĘCI ZBRODNI NAZISTOWSKICH NA DOLNYM ŚLĄSKU – STALAG VIII A

MEMORIAL PLACES OF NAZI CRIMES IN LOWER SILESIA – STALAG VIII A

Abstract: The memory of prisoners of war held in Stalag VIII A is one of the important elements of the regional identity of the present inhabitants of Zgorzelec and its vicinity. Today, the European Memorial Center is a place where Poles and Germans can build mutual relations based on dialogue and cooperation.

Keywords: Stalag VIII A, captive camp, Nazi crimes, Zgorzelec, Görlitz, The Second World War.

Druga wojna światowa odcisnęła piętno na historii dolnośląskiej ziemi. Jej znaczną część jest świadectwem zbrodni wojennych i ludobójstwa. Zadaniem współczesnych mieszkańców Dolnego Śląska jest zachowanie żywej pamięci o tych wydarzeniach i przekazywanie jej kolejnym pokoleniom.

Obozy jenieckie to stały element niemalże każdej wojny nowożytnej. Zapisy regulujące status jeńców wojennych możemy odnaleźć w rozporządzeniach austriackich z 29 lipca 1899 r. i 18 października 1907 r. Jednak doświadczenia pierwszej wojny światowej spowodowały konieczność dostosowania przepisów do ciągle zmieniającej się rzeczywistości wojny. W rezultacie większość państw europejskich przyjęła 27 lipca 1929 r. rozwiązania znane dziś jako Konwencja genewska.

* Ks. Adam Szpotański – kapłan diecezji legnickiej, doktor nauk teologicznych (historia Kościoła); pracownik Centrum Badania Historii „Solidarności” i Oporu Społecznego w PRL, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; ORCID: 0000-0003-3861-2304.

Czytamy w niej:

Winni oni być zawsze traktowani w sposób humanitarny, a w szczególności mają być chronieni przed aktami gwałtu, obraz i ciekawości publicznej. Środki odwetowe względem nich są zabronione. Jeńcy wojenni mają prawo do poszanowania swej osoby i czci [...]. Jeńcy zachowują pełną zdolność cywilną. Mocarstwo, zatrzymujące jeńców, winno jest łożyć na ich utrzymanie¹.

W czasie drugiej wojny światowej na ówczesnym terenie Rzeszy zorganizowano sieć obozów jenieckich. Jednym z nich był właśnie Stalag VIII A, dziś znajdujący się na obrzeżach Zgorzelca. Celem artykułu jest ukazanie Stalagu VIII A jako jednego z miejsc, w którym funkcjonowała zbrodnicza machina Trzeciej Rzeszy, łamiąca prawo międzynarodowe i zwyczaje wojenne. Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej opisano system organizacji stalagów przez Niemców. W drugiej dokonano charakterystyki Stalagu VIII A z uwzględnieniem jego zbrodniczego charakteru. Trzecia część została poświęcona obecnym formom upamiętnienia ofiar i historii Stalagu VIII A.

1. NAZISTOWSKI SYSTEM OBOZÓW JENIECKICH

Niemcy nie chciały pogodzić się z wynikiem pierwszej wojny światowej i ustaleniami traktatu wersalskiego, w związku z czym naród niemiecki dążył do kolejnego konfliktu. Po dojściu Adolfa Hitlera (1889-1945) do władzy (30 stycznia 1933 r. jako kanclerza Rzeszy i ostatecznie 2 sierpnia 1934 r. jako wodza Rzeszy) rozpoczął się proces przygotowania infrastruktury wojskowej do nowej wojny. Wprawdzie wspomniany traktat zabraniał Niemcom posiadania armii większej niż 100 tys. żołnierzy oraz broni pancernej, a tym bardziej przeprowadzania ćwiczeń wojskowych na większą skalę. Jednak dzięki życzliwości ówczesnych wysokich dowódców ZSRR, jak chociażby marszałek Michaił Tuchaczewski (1893-1937), oficerowie niemieccy zyskiwali doświadczenie właśnie na poligonach radzieckich. Gdy więc odrzucenie traktatu wersalskiego przez Hitlera w 1935 r. stało się faktem, a jego polityka nabierała coraz bardziej agresywnego tonu, w całych Niemczech rozpoczął się bezpośredni proces przygotowania do wojny. Jednym z elementów tego przygotowania było stworzenie systemu obozów jenieckich, które miały zostać wykorzystane w czasie trwania konfliktu.

Plany systemu obozowego zostały opracowane już w 1938 r. przez Naczelne Dowództwo Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht – OKW). W związku z faktem, iż w 1934 r. Trzecia Rzesza ratyfikowała Konwencję genewską,

¹ *Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lutego 1932 r.). Dz.U. 1932 nr 103 poz. 866 art. 2-4.*

teoretycznie musiała uwzględniać jej przepisy w przygotowywanym systemie obozów jenieckich. Tymczasem już na etapie planowania tego systemu założono, iż w związku z mobilizacją zmniejszy się znacznie potencjał produkcyjny społeczeństwa. Niemiecka doktryna wojenna zakładała konieczność przyspieszenia produkcji w przemyśle zbrojeniowym. Stąd też, aby uzupełnić braki ludzkie w przemyśle, założono wykorzystanie jeńców do pracy przymusowej, co oczywiście było sprzeczne z obowiązującymi przepisami. Wiosną 1939 r. założenia, przepisy i rozkazy dla niemieckiego systemu obozów jenieckich były już gotowe. Zorganizowano nawet w Wiedniu szkolenia dla oficerów, którzy mieli pełnić służbę w tych obozach. 23 czerwca 1939 r. Rada Obrony Rzeszy opracowała plan wykorzystywania pracy ludzkiej na rzecz gospodarki Niemiec. Robotnikami przymusowymi mieli być również jeńcy wojenni².

Zasadniczo nadzór nad jeńcami na obszarze Rzeszy (Görlitz znajdował się wówczas na tym obszarze) sprawował Urząd ds. Jeńców Wojennych (Abteilung Kriegsgefangenenwesen), wchodzący w skład Departament Ogólnego (Allgemeines Wehrmachtsamt) Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu. W celach administracyjnych całość kraju została podzielona na okręgi wojskowe. W sztabie każdego okręgu znajdowało się stanowisko dowódcy jeńców wojennych, któremu podlegały obozy jenieckie na danym terenie. Miasto Görlitz jako garnizon wojskowy wchodziło w skład VIII Okręgu Wojskowego (Wehrkreis VIII) z dowództwem we Wrocławiu (wówczas Breslau). Obozy jenieckie dzielono na oflagi (Offizierslager) przeznaczone dla oficerów oraz stalagi (Mannschaftsstelllager) dla podoficerów i szeregowców. Jeńcy, którzy zostali przysłani z obszarów objętych działaniami wojennymi, podlegali Naczelnemu Dowództwu Wojsk Lądowych (Oberkommando des Heeres). Byli oni przysyłani z jenieckich punktów zbiorczych (Kriegsgefangenensammelstellen) oraz tymczasowych obozów jenieckich (Kriegsgefangenelager) do oflagów lub stalagów w danym okręgu wojskowym. 1 września 1939 r. Niemcy posiadali dość dobrze rozwinięty system obozów jenieckich gotowych do przyjęcia więźniów. Z perspektywy czasu widać, że już wtedy założono, że wojna nie zakończy się tylko na kampanii wrześniowej i planowano dalszą ekspansję wojsk niemieckich. Liczba potencjalnych jeńców miała więc stale rosnąć, w związku z czym organizowano budowę kolejnych obozów. Wykorzystywano do tego jeńców³.

Oprócz Stalagu VIII A w ramach VIII Okręgu Wojskowego wybudowano także obozy w Łambinowicach (VIII B i VIII F, połączone w 1943 r.), Żaganii (VIII C), w 1941 r. w Cieszynie (VIII D), Świętoszowie (VIII E, w 1942 r. obóz

² T. SUDOŁ. *Historia Stalagu VIII A (1939-1945)*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura*. Red. K. Hartmann. Zgorzelec – Wrocław 2017 s. 12; R. ZGŁOBIŃSKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu*. Jelenia Góra 1995 s. 9.

³ T. SUDOŁ. *Historia Stalagu VIII A* s. 13.

ten włączono do Stalagu VIII C). Teren przypisany do Stalagu VIII A obejmował zasięgiem powiaty: Broumov, Trutnov, Vrchlaby, Rotenburg, Bolesławiec, Bystrzyca Kłodzka, Dzierżoniów, Jawor, Jelenia Góra, Kamienna Góra, Kłodzko, Lubań, Lwówek Śląski, Środa Śląska, Strzelin, Świdnica, Wałbrzych, Ząbkowice, Zgorzelec, Złotoryja.

Na podstawie zarządzenia dowództwa okręgu z 19 maja 1940 r. do poszczególnych stalagów skierowano jeńców z konkretnych grup narodowościowych: Stalag VIII A – Belgowie, VIII B – Brytyjczycy, VIII C – Francuzi. Przydział ten wynikał z polityki rasowej i narodowościowej. Naziści najbardziej cenili jeńców anglosaskich, następnie tych z krajów frankońskich i niderlandzkich. Gardzili natomiast jeńcami polskimi, jugosłowiańskimi, włoskimi (których uważali za zdrajców). Na dole tej piramidy znajdowali się jeńcy radzieccy. Z uwagi na to, że ZSRR nie podpisał Konwencji genewskiej, Niemcy uważali, że byli zwolnieni z jej przestrzegania w stosunków do jeńców radzieckich. Oddzielną grupą, która była prześladowana, byli oczywiście Żydzi. Zarówno jeńcy radzieccy, jak i żydowskiego pochodzenia dość często byli kierowani do obozów koncentracyjnych⁴.

2. CHARAKTERYSTYKA STALAGU VIII A

Komendantura obozu jenieckiego w Görlitz została założona 26 sierpnia 1939 r., pierwotnie była zlokalizowana w koszarach we wschodniej części miasta. Obóz właściwy znajdował się w południowej części miasta, w dzielnicy Moys (Ujazd). Początkowo miał charakter przejściowy, stąd nazwa – dulag (Durchgangslager für Kriegsgefangene), w tym wypadku Dulag VIII A. 16 lipca 1940 r. z obozu przejściowego został zmieniony na stacjonarny obóz jeniecki – stalag. Oznaczenie Stalag VIII A oznaczał obóz dla szeregowców i podoficerów w okręgu VIII, w kolejności powstania jako pierwszy w danym okręgu (A)⁵.

W pierwszych tygodniach istnienia obozu nie było jeszcze gotowych baraków, dlatego jeńców zakwaterowano w 300- lub 500-osobowych namiotach. W tym czasie jeńcy polscy budowali baraki dla więźniów w obozie właściwym. Początkowo stawiano baraki drewniane, później murowane. W skład obozu wchodziły następujące elementy: kantyna, dwie kuchnie, barak teatralny, biblioteka,

⁴ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 9; J. WOJTKOWIAK. *Ofiary zapomnianego ludobójstwa*. W: *Jeńcy sowieccy na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. Red. J. Wojtkowiak. Warszawa 2015 s. 7-8.

⁵ J. LUSEK, A. GOETZE. *Stalag VIII A Görlitz. Historia – teraźniejszość – przyszłość*. „Łambinowski Rocznik Muzealny” 34:2011 s. 27-52.

toalety, kaplica, boisko sportowe. W podobozie znajdowały się: łaźnie, barak dezynfekcyjny, poczta, więzienie, baraki sanitarne⁶.

W obozie panowały tragiczne warunki. Zakwaterowanie odbywało się według określonych reguł, w atmosferze krzyków wydawanych komend. Podczas rewizji zabierano rzeczy osobiste oraz bezzwrotnie pieniądze. Tymczasem Konwencja genewska jasno stanowiła:

Wszystkie rzeczy i przedmioty, służące do osobistego użytku wraz z kaskami metalowymi, maskami przeciwgazowymi, z wyjątkiem broni, koni, ekwipunku wojskowego i papierów wojskowych, pozostają w posiadaniu jeńców wojennych. Sumy pieniężne, które jeńcy przy sobie posiadają, mogą im być zabrane jedynie na rozkaz oficera i po obliczeniu ich wysokości. Kwit odbiorczy będzie im na to wydany. Sumy pieniężne w ten sposób zabrane mają być zapisane na rachunek każdego jeńca⁷.

Następnie golono więźniom głowy, poddawano dezynfekcji ich ubrania, pobierano odciski palców, fotografowano i nadawano im numer ewidencyjny. Jako znak rozpoznawczy jeńiec otrzymywał tabliczkę z nadanym mu numerem. Przeważał być szeregowym czy kapralem, nie było istotne jego imię i nazwisko, a jedynie numer oraz oznaczenie narodowości.

Z powodu braku leków rozpowszechniały się choroby, takie jak tyfus, wsza-wica, dur brzuszny itp. Oprócz chorób jeńców dziesiątkował głód. Rano otrzymywali kawałek chleba, na obiad zazwyczaj zupę z buraczanych liści i zgniłych ziemniaków. Brak pożywienia zdecydowanie obniżał morale więźniów, co prowadziło nawet do bójek o resztki jedzenia. Na skutek interwencji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża od 1940 r. jeńcy mogli otrzymywać paczki żywnościowe.

W obozie funkcjonowały dwie kuchnie – jedna dla jeńców zachodnich, druga dla wschodnich. Jeńcy posługiwali się własnymi menażkami lub kubkami. Więźniowie należące do komand pracy byli lepiej żywieni niż pozostali, a i tak zdarzały się sytuacje, kiedy kradli np. ziemniaki, aby po kryjomu ugotować je we własnej bieliźnie. Sposób przygotowania potraw nie spełniał żadnych norm sanitarnych: do kotła wrzucano nieumyte ziemniaki, a chociaż przetrzymywano je na otwartej przestrzeni, dość szybko pleśniały. Zupę gotowano z liści buraczanych i brukwi oraz zmielonych kości. Śniadanie składało się z ¼ litra gorącej wody, kawy i paru sucharów, obiad ze wspomnianej zupy i zgniłych ziemniaków, kolacja z chleba żołnierskiego – około 1 kg przypadało na 10 jeńców – a także z odrobiny margaryny i czarnej kawy⁸.

⁶ I. ROŚIŃSKI. *Stalag VIII A. Międzynarodowy obóz jeńców wojennych dla podoficerów oraz szeregowych*. Projekt Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne Zgorzelec Görlitz MEETING-POINT MUSIC MESSIAEN. Zgorzelec – Görlitz s. 4.

⁷ *Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych* art. 6.

⁸ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 19.

Los jeńców opisywał w swoich wspomnieniach kapelan stalagu ks. dr Franz Scholz. Co miesiąc pod okiem gestapo sprawował on Mszę św. dla jeńców i robotników przymusowych:

To z powodu stalagu kardynał Bertram tam mnie skierował i ustanowił osobną parafię we wschodnim Görlitz, której zostałem proboszczem i jedynym księdzem. Najgorsza była ta jesień 1940 roku. Obóz nie był ukończony, jeńcy głodowali. Pamiętam, jak odprawiałem dla nich Mszę z Ewangelią o cudownym rozmnożeniu chleba. Prawie się popłakałem, kiedy czytałem: «I wszyscy zostali nasyćeni, a zostało jeszcze 12 koszy ułomków». Każde kazanie głosiłem w wielkim wewnętrznym napięciu, bo nie mogłem powiedzieć nic politycznego, a chciałem dodać jeńcom trochę otuchy. Wiedziałem, że są w depresji, że było wiele samobójstw⁹.

Jeńcy byli bici batami, kijami, kolbami karabinów, okaleczano ich za najmniejszy wyraz nieposłuszeństwa. Wielu z nich podczas tych tortur traciło przytomność. Wykorzystywano ich do różnego rodzaju pracy przymusowej tak na terenach prywatnych, jak i publicznych. Podczas przemarszu na miejsce pracy często spotykali się z nienawiścią i pogardą mieszkańców Görlitz, w tym również dzieci. Inną formą presji psychicznej był podział jeńców na lepszych i gorszych. Spośród ludności polskiej wybierano tych, którzy pochodzili z Górnego Śląska oraz Pomorza celem zwolnienia ich z obozu pod warunkiem podpisania volklisty i wcielenia do jednostek Wehrmachtu. Podobnie postępowano z Belgami: dzielono ich na Flamandów i Walonów. Flamandów pozyskiwano również z powodu germańskich korzeni¹⁰.

W obozie obecny był powszechnie panujący terror. Do grupy najbardziej wyróżniających się oprawców należy zaliczyć starszego szeregowego Baumanna i sierżanta Keiba. Według relacji świadków Baumann znęcał się fizycznie nad jeńcami za pomocą kija, pałki gumowej, szcuł ich psem. Jeżeli przechodzący obok niego jeńiec nie oddał mu honoru, był bity. Baumann był szefem kompani karnej. Kierowano do niej jeńców, którzy zostali złapani na próbie ucieczki, uchylali się od zbiórki, kradli jedzenie, okazywali nieposłuszeństwo wobec nadzorców. Zanim jeńiec został osadzony w kompani karnej, był wzywany do raportu i skazywany na parodniowy areszt. Następnie zamykano go w celi o wymiarach 2,5 m x 1,8 m bez pryczy i pościeli. Przez trzy pierwsze dni otrzymywał jedynie kubek zimnej wody. Czwartego dnia jeńiec otrzymywał 0,8 kg chleba. W karnej kompani oprócz codziennej ciężkiej pracy powszechne było maltretowanie więźniów poprzez

⁹ K. HARTMANN, T. KORSAK. *Dwie biografie. Jan B. Gliński i Franz Scholz*. Zgorzelec – Wrocław 2018 s. 74-75; K. HARTMANN. *Wielka mała historia*. Görlitz – Wrocław 2014 s. 101.

¹⁰ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 25; I. ROSIŃSKI. *Stalag VIII A* s. 5-6.

łamanie nóg, żeber, rąk. Zdarzały się przypadki zastrzelenia jeńca bez uzasadnionego powodu.

Podstawową i w zasadzie jedyną formą oporu, który mogli wykazać więźniowie, było sabotowanie pracy. Na ogół wiązało się to z symulowaniem choroby, co przy życzliwości lekarzy – jeńców dość często się udawało. Oczywiście, nie brakowało również mniej lub bardziej udanych prób ucieczek. Ucieczki odbywały się najczęściej w porze wiosennej i letniej. Przygotowania do nich były bardzo staranne i polegały na zdobyciu cywilnych ubrań, map okolic, dokumentów itp. Najchętniej uciekali jeńcy radzieccy, z uwagi na sposób, w jaki byli traktowani, było to całkiem zrozumiałe. W pięcioletniej historii obozu bardzo często dochodziło do prób ucieczek, w jednym tylko roku naliczono ich około 1 tys. Do pierwszej ucieczki doszło 23 września 1940 r., do ostatniej 16 grudnia 1944 r.

Pomimo tragicznych warunków jeńcy starali się zachować swoje człowieczeństwo. Służyła temu również bogata aktywność kulturalna i artystyczna w stalagu. Założono bibliotekę, zorganizowano teatr, grano utwory muzyczne, wystawiano satyry, komedie wojskowe. Utworzono dwie orkiestry: belgijską i francuską, powstawały zespoły malarzy, rzeźbiarzy, rozwijała się twórczość literacka. Wydarzeniem warty odnotowania było skomponowanie przez francuskiego muzyka i jeńca Olivera Messaena utworu pt. *Kwartet na koniec świata*. Miał on swoją premierę w stalagu 15 stycznia 1941 r.¹¹

Stan liczbowy jeńców ciągle się zmieniał. Ogólna liczba więźniów w latach 1939-1945 wyniosła 120 tys. osób, z czego 10 tys. zmarło. Najwięcej jeńców przebywało w obozie we wrześniu 1944 r. – 47 328 osób. Od 18 listopada 1944 r. do Stalagu VIII A przeniesiono jeńców z powstania warszawskiego (37 osób). Również jesienią 1944 r. skierowano tu powstańców słowackich w liczbie 1748¹².

Funkcje komendantów obozu pełnili kolejno: płk Georg von Kranold – kierował obozem od momentu powstania do 7 sierpnia 1940 r.; płk Alois von Bielas – od 7 sierpnia 1940 do lipca 1943 r.; płk Rudolf Teichmann – od 3 lipca 1943 r. do rozwiązania obozu. Nadzór na jeńcami pełnił 554. Batalion Strzelców Krajowych pod dowództwem mjr. księcia Reussa von Plauena oraz batalion 590. pod dowództwem mjr. Kaisera. Oprócz organu kierowniczego – komendanta i dwóch oficerów adiutantów, w obozie pełnił służbę również oficer ds. kontrwywiadu, który zajmował się przeciwdziałaniem ucieczkom, cenzurą listów, zapobieganiem

¹¹ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 29-30; J. STANKIEWICZ. *Ile wykonał Kwartetu na koniec Czasu Oliviera Messiaena odbyło się w Stalagu VIII A w Görlitz? Nowe fakty i hipotezy 70 lat później*. <www.resfactanova.pl/pliki/archiwum/numer_21/RFN21%20Stankiewicz%20-%20Ile%20wykonan%20Kwartetu.pdf. [dostęp: 21.09.2020].

¹² P. STANEK. *Niewola powstańców warszawskich (1944-1945)*. „Dzieje Najnowsze” 44:2012 nr 2 s. 58; E. NOWAK. *Powstańcy słowacy w obozach jenieckich Wehrmachtu 1944-1945 (na przykładzie stalagów w Lamsdorf, Sagan i Görlitz)*. „Dzieje Najnowsze” 32:2003 nr 3 s. 172; T. SUDOŁ. *Historia Stalagu VIII A* s. 15-17.

wszelkim formom ruchu oporu czy organizowaniem sieci konfidentów pośród więźniów¹³.

Na skutek kolejnych sukcesów ofensywy Armii Czerwonej w 1944 r. front zbliżał się do Stalagu VIII A. Władze wojskowe zdecydowały się wówczas na rozpoczęcie procesu ewakuacji jeńców. Niemieccy wojskowi powoływali się przy tym na art. 9 Konwencji genewskiej o obowiązku ewakuacji, jeżeli do miejsca przetrzymywania jeńców zbliżał się front:

Żaden jeńiec nie może być w żadnym momencie wysłany do miejsc, gdzie byłby narażony na ogień z pola bitwy, ani też nie może być wyzyskany w celu ochrony, dzięki jego tam obecności, przed bombardowaniem pewnych punktów lub pewnych miejscowości¹⁴.

W tym jednak przypadku ewakuacja miała jeszcze jedno dno. Naziści za wszelką cenę pragnęli zatrzeć ślady swoich zbrodni, a także pozbyć się świadków tych wydarzeń. Ponadto Niemcy obawiali się, aby wyzwoleni jeńcy nie wstępowali do armii radzieckiej, pragnęli także wykorzystać ich do pracy przymusowej. Jako ostatni powód można wymienić chęć wymiany jeńców w zamian za uniknięcie odpowiedzialności za zbrodnie wojenne. Podstawą prawną działań związanych z ewakuacją były dyrektywy Adolfa Hitlera z 13 lipca 1944 r. oraz z 19 i 20 września 1944 r., a także rozkaz feldmarszałka Wilhelma Keitla (1882-1946) z 19 lipca 1944 r.

25 stycznia 1945 r. przeniesiono siedzibę VIII Okręgu Wojskowego z Wrocławia do Zgorzelca, natomiast 17 lutego 1945 r. do Liberca. W tym czasie zlikwidowano również pozostałe stalagi.

Od stycznia 1945 r. więźniowie stalagu oczekiwali rychłej ewakuacji. Pierwsza grupa jeńców wyruszyła wraz z kolumną uciekinierów niemieckich 10 lutego 1945 r. 12 lutego 1945 r. zaangażowano jeńców do budowy fortyfikacji w Görlitz.

Proces ewakuacji obozów wiązał się z ogromnym cierpieniem jeńców. W trudnych warunkach atmosferycznych przemieszczali się nawet do 360 km. Kolumny były rozciągnięte na długość 2 km. Jeńcy byli na ogół źle zaopatrzeni, mimo to esesmani zmuszali ich do zachowania jak najszybszego tempa przemarszu. Ci, którzy padali z wycieńczenia, byli rozstrzeliwani na miejscu. Więźniowie nie mogli liczyć na życzliwość mieszkańców Rzeszy, byli bowiem uznawani za przyczynę coraz większej klęski wojsk niemieckich. Stąd też swoją złość i rozczarowanie przelewali na nich nie tylko niemieccy żołnierze, ale także ludność cywilna. W niedługim czasie po przeniesieniu jeńców do Liberca podjęto decyzję o ich dalszej podróży. Całość podzielono na dwie grupy. Dla pierwszej grupy kolejnym przystankiem były stalagi IX Okręgu Wojskowego w obszarze Turyngii Hesji. Tam też zostali umieszczeni w obozach IX A Zegenhein, IX B Wegsheide, IX C Bad

¹³ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 14.

¹⁴ *Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych*.

Sulza. Druga grupa udała się do Bawarii na teren XIII Okręgu Wojskowego, gdzie zostali wyzwoleni przez wojska amerykańskie i brytyjskie. W obozie pozostawiono jeńców chorych. Dołączono do nich nowych jeńców polskich przeniesionych ze szpitala gruźliczego w Tangerhüte. Pomimo złego stanu zdrowia w ostatnich dniach wojny byli oni wykorzystywani do budowania umocnień miejskich.

6 maja o godzinie 7.00 rano wyprowadzono z obozu pozostałą grupę więźniów (poza skrajnie chorymi). Kolumny podzielono według narodowości. Byli to głównie Polacy i jeńcy radzieccy. Trasa marszu wynosiła 30 km dziennie. Grupa ta została wyzwolona przez żołnierzy radzieckich w miejscowości Gross Walten (Czechosłowacja). 7 maja w godzinach wieczornych strażnicy obozowi uciekli w stronę Zittau. Następnego dnia rano do miasta wkroczyła Armia Czerwona. Pierwszym oficerem, który wszedł do obozu wraz z radzieckim patrolem był mjr Kornilow, który został przywitany przez oficera polskiego – jeńca komandora Aleksandra Mohucza. Ze względów sanitarnych obóz został objętych czasową kwarantanną. Po jej odbyciu wiosną 1945 r. żołnierze mogli powrócić do swoich rodzin¹⁵.

3. UPAMIĘTNIENIE OFIAR

Dla upamiętnienia jeńców poległych w obozie, z inicjatywy byłego więźnia Jeana Olliera, postawiono trzyczęściowy pomnik w formie kolumny. Teren wokół pomnika otoczono kamiennym murkiem i metalowym płotkiem, a przy pomniku zamontowano łańcuchy. Obok pomnika umieszczono dwie kamienne płyty z wrytym napisem: „Stalag VIII A. Miejsce usłane krwią i męczeństwem jeńców wojennych koalicji antyhitlerowskiej w czasie II wojny światowej. 22 lipca 1976”. Kilkaset metrów dalej ulokowano głaz z tekstem w języku polskim i francuskim upamiętniający ofiary. W Zespole Szkół Górniczych przy ul. Powstańców Śląskich w Zgorzelcu w 1978 r. założono Izbę Pamięci Narodowej poświęconą Stalagowi VIII A. Jej pomysłodawcą był nauczyciel Roman Zgłobiński¹⁶.

W 2007 r. z inicjatywy dr. Allbrechta Goetzego powstało w Görlitz stowarzyszenie Meetingpoint Music Messiaen. Jego powstanie zaowocowało nawiązaniem współpracy z samorządami polskimi (Starostwem Zgorzeleckim, Gminą Miejską Zgorzelec, Gminą Wiejską Zgorzelec) w celu wybudowania na terenie byłego stalagu obiektu upamiętniającego obóz jeniecki. 15 stycznia 2015 r. otwarto Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne. Budynek zaprojektował Christian Weise z Görlitz. Podstawową ideą, która przyświecała powstaniu Meetingpoint Music Messiaen, było powiązanie pamięci o obozie dla jeńców (których łączna liczba

¹⁵ R. ZGŁOBICKI. *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu* s. 53-55.

¹⁶ K. TĘCZA. *Zgorzelec – obóz jeniecki Stalag VIII A*. <www.ljbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/15347/edition/14754/content> [dostęp: 20.09.2020]; K. WÓYCICKI. *Dom nad Nysą. Zgorzelec i Görlitz 1945-1989 Kronika wydarzeń*. Görlitz – Zgorzelec 2013 s. 161.

osiągnęła 120 tys.) z duchowością, z jaką muzyka potrafi łączyć ludzi różniących się pochodzeniem i mentalnością, znosząc granice między nimi. Dość charakterystyczna dla pracy stowarzyszenia jest bogata działalność, która zaowocowała przełamywaniem dotychczasowych granic narodowościowych, kulturowych oraz religijnych¹⁷.

PODSUMOWANIE

W art. 13 Konwencji genewskiej czytamy:

Strony wojujące będą obowiązane przedsięwziąć wszelkie środki higieny, niezbędne dla zapewnienia czystości i zdrowotności obozów i zapobieżenia epidemiom. Jeńcy wojenni będą mieli zapewnioną w dzień i w nocy używalność niezbędnych urządzeń, odpowiadających zasadom higieny i utrzymanych w ciągłym stanie czystości. Poza tym, niezależnie od kąpeli i natrysków, w które obozy winny być zaopatrzone w miarę możliwości, będzie jeńcom dostarczana do zabiegów czystości ciała dostateczna ilość wody¹⁸.

Niemcy mieli obowiązek zapewnić wszystkim jeńcom godziwe warunki bytowania. Jak wynika z powyższego rozważania, warunki panujące w Stalagu VIII A znacznie odbiegały od tych zadeklarowanych w konwencji. Podobnie zresztą w kwestii żywienia w art. 13 czytamy:

Racja żywnościowa jeńców wojennych będzie odpowiadała co do ilości i jakości racji w oddziałach w garnizonach. Jeńcy otrzymają poza tym możliwość przygotowywania przez nich samych dodatków żywnościowych, którymi będą rozporządzali¹⁹.

Tymczasem racje wydawane więźniom nie odpowiadały racjom obowiązującym w niemieckich formacjach wojskowych i były zdecydowanie niewystarczające do zaspokojenia minimalnych potrzeb energetycznych człowieka. Również wymogi sanitarne nie były przestrzegane. Co prawda Konwencja pozwalała w stosunku do szeregowców i podoficerów na zobligowanie ich do koniecznej pracy, w tym jednak wypadku jeńcy zmuszani byli do pracy niewolniczej na rzecz Rzeszy i jej obywateli, i to w warunkach niespełniających jakichkolwiek standardów.

Analizując powyższe fakty i przykłady, można dojść do wniosku, iż naziści wprost naruszali prawo międzynarodowe i wojenne. Kierując się zbrodniczą ideologią, odbierali jeńcom nie tylko wolność osobistą, ale także godność ludzką.

¹⁷ K. HARTMANN. *Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura. Cel i zadania*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura* s. 26-27; F. SEIBEL. *Piękno i pamięć. Meeting-point Music Messiaen. Bezpośrednie doświadczenie jako metoda pracy w miejscu pamięci*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura* s. 38-39.

¹⁸ *Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych*.

¹⁹ *Tamże*.

Tym bardziej, jeżeli mieli do czynienia z osobami uznawanymi przez nich za „podludzi”, np. Żydami lub jeńcami radzieckimi. Jednocześnie próbowali ukazywać siebie jako cywilizowany naród – „rasę panów”. Ta mania wyższości pchała ich do coraz bardziej makabrycznych zbrodni.

BIBLIOGRAFIA

- HARTMANN K., KORSAK T.: *Dwie biografie. Jan B. Gliński i Franz Scholz*. Zgorzelec – Wrocław 2018.
- HARTMANN K.: *Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura. Cel i zadania*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura*. Red. K. Hartmann. Zgorzelec – Wrocław 2017 s. 24-33.
- HARTMANN K.: *Wielka mała historia*. Görlitz – Wrocław 2014.
- Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lutego 1932 r.)*. Dz.U. 1932 nr 103 poz. 866.
- LUSEK J., GOETZE A.: *Stalag VIII A Görlitz. Historia – teraźniejszość – przyszłość*. „Łambinowski Rocznik Muzealny” 34:2011 s. 27-52.
- NOWAK E.: *Powstańcy słowaccy w obozach jenieckich Wehrmachtu 1944-1945 (na przykładzie stalagów w Lamsdorf, Sagan i Görlitz)*. „Dzieje Najnowsze” 32:2003 nr 3 s. 171-179.
- ROSIŃSKI I.: *Stalag VIII A. Międzynarodowy obóz jeńców wojennych dla podoficerów oraz szeregowych*. Projekt Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne Zgorzelec Görlitz MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN. Zgorzelec – Görlitz.
- SEIBEL F.: *Piękno i pamięć. Meetingpoint Music Messiaen. Bezpośrednie doświadczenie jako metoda pracy w miejscu pamięci*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura*. Red. K. Hartmann. Zgorzelec – Wrocław 2017 s. 34-41.
- STANEK P.: *Niewola powstańców warszawskich (1944-1945)*. „Dzieje Najnowsze” 44:2012 nr 2 s. 51-68.
- STANKIEWICZ J.: *Ile wykonań Kwartetu na koniec Czasu Oliviera Messiaena odbyło się w Stalagu VIII A w Görlitz? Nowe fakty i hipotezy 70 lat później*. <www.resfactanova.pl/pliki/archiwum/numer_21/RFN21%20Stankiewicz%20-%20Ile%20wykonan%20Kwartetu.pdf> [dostęp: 21.09.2020].
- SUDOŁ T.: *Historia Stalagu VIII A (1939-1945)*. W: *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura*. Red. K. Hartmann. Zgorzelec – Wrocław 2017 s. 12-23.
- TĘCZA K.: *Zgorzelec – obóz jeniecki Stalag VIII A*. <www./jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/15347/edition/14754/content> [dostęp: 20.09.2020].
- WOJTKOWIAK J.: *Ofiary zapomnianego ludobójstwa*. W: *Jeńcy sowieccy na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. Red. J. Wojtkowiak. Warszawa 2015 s. 7-8.
- WÓYCICKI K.: *Dom nad Nysą. Zgorzelec i Görlitz 1945-1989 Kronika wydarzeń*. Görlitz – Zgorzelec 2013.
- ZGŁOBICKI R.: *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu*. Jelenia Góra 1995.

Streszczenie: Pamięć o jeńcach wojennych, którzy byli przetrzymywani w Stalagu VIII A, jest jednym z ważnych elementów tożsamości regionalnej obecnych mieszkańców Zgorzelca i okolic. Na miejscu Stalagu stoi dziś Europejskie Centrum Pamięci, w którym zarówno Polacy, jak i Niemcy mogą budować na nowo wzajemne relacje oparte na dialogu i współpracy. W ten sposób miejsce, które niegdyś było znakiem podziału, dziś jednoczy.

Słowa kluczowe: Stalag VIII A, obóz jeniecki, zbrodnie nazistowskie, Zgorzelec, Görlitz, druga wojna światowa.